

O‘zbekiston Respublikasi

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta’lim

ilmiy–uslubiy jurnal

Samarqand

2(71)/ 2019

**Ministry of Higher and Secondary Special
Education of the Republic of Uzbekistan**

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

ҲАМЗА ИЖОДИДА ФУРҚАТ АНЪАНАЛАРИ

Каримова Сафия Расуловна,

СамДҶТИ катта ўқитувчиси, филология фанлари номзоди

Калим сўзлар: жадид, анъана, мувашишаҳ, девон, матлаъ, мақтаъ, ғазал, байт, жанр, салаф, назира, маснавий, мактуб, мухаммас, тахаллус.

Фуркатнинг маърифатпарварлик соҳасидаги анъаналарини ижтимоий ҳаёт материаллари асосида ижодий давом эттирган шоирлардан бири Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийдир.

Ёш Ҳамза адабиёт майдонига қадам қўяр экан, биринчи навбатда мумтоз адабиётимиз анъаналаридан озикланди. Аста-секин бу анъаналар янги маърифатпарварлик йўналиши туғилиши билан вужудга келган адабиёт- жадид адабиёти ғоялари билан уланиб кетди. Ҳамза - Ниҳоний ўз ижодининг илк даврларида Фуркат шеърларига эргашиб анъанавий ғазаллар ёзди.

Маърифатпарвар шоир Фуркат илмнинг аҳамияти тўғрисида шундай ёзади:

Жаҳон басту кушоди илм бирла,
Надир дилнинг муроди илм бирла.
Кўнгулларнинг сурури илмдандур,
Кўрар кўзларнинг нури илмдандур .
Керак ҳар илмдин бўлмак хабардор
Бўлур ҳар қайси ўз вақтида даркор.

Ўз устозининг илғор анъаналарига содиқ бўлган Ҳамза ҳам илм ҳақида махсус шеър ва публицистик мақолалар билан майдонга чиқди. У 1914 йилда ёзган «Илм иста» шеърида шундай дейди:

Оламнинг хуршиди кундир,
одамнинг хуршиди илм,
Оламнинг зулмати тундир,
одамнинг нодори илм...

Гар муроду мақсадинга етмок
истарсан мурод,

Кўз очиб бедор бўл, даркор илм,
даркор илм...

Ул ҳақиқат ошёнига сайқал
истарсан Ниҳон,

Илм иста, илм иста, истагил зинҳор
илм!

Диалог (икки кишининг савол-жавоби) приёми кўп шоирларнинг диққатини ўзига тортган. Фуркатнинг «Кашмирли кизга» ғазалида шу усулда ёзилган ажойиб мисраларга дуч келамиз:

Айдим: «Эй жон офати, зулфунгга
бўлмишман асир!»

Айди: «Бул савдони қўй, умринг
ўтар занжирда».

«Нукта лаб устида бежодур», -
дедим. Айди кулиб:

«Сахв килмиш котиби кудрат магар
тахрирда».

Ҳамзанинг ишқий шеърларида ҳам салафларига эргашиб шу приёмга мурожаат қилиш ҳолларини кўрамиз.

Айдим: Пари, Ман хастага, мунча
жафо даркор эмас,

Еткай киё бокмаслигинг , ортик
жазо даркор эмас.

Деди кулиб: Эй хаста кул, маъшук
элини хун шул,

Кел, деди, бер санга кўнгил, кет,
можаро даркор эмас,

Дедим: Тараххум айлагил,
ўлдурмока тутма хавас,

Ишқингда минг ўлган ўзим, ханжар
манга даркор эмас.

Деди яна: Ошиқ элин ўлдурмок
ўлган одатим,

Сандек манга жони ширин, кўркок
ако даркор эмас.

Қизиғи шундаки, Ҳамза - Ниҳоний Фуркатнинг шу ғазали йўлида янги бир мувашишаҳ-ғазал ҳам ёзди. Уни Фуркатнинг машҳур «Кашмирли кизга» ғазалига ёзилган назира ғазал дейиш мумкин:

Фуркатда:

Бир қамар сиймони кўрдим балдаи
Кашмирда, \

Кўзлари масхуру юз жоду эрур
тасхирда.

Зарра-зарра зар сочар бошига хар
кун офтоб,

Субҳ келгач, кеча ётиб чашмаи
эскирда.

Ҳамзада:

Лола янглиғ оразини бир кўруб
тасвирда,

Мубтало ўлмокдигим ёзмиш экан
тақдирда.

Турфа савдолар бошимга тушди,
кетди ихтиёр,

Ким ўтарга ўхшади эмди умр
занжирда.

Айникса, Ҳамза яратган
мувашшахларда биз Фуркат
мувашшахларининг таъсирини яккол
кўришимиз мумкин. Хусусан, Ҳ.Ҳ. Ниёзий
ўз ижодининг дастлабки йилларида
Фуркат мувашшахларига эргашиб,
Ниҳоний тахаллуси билан ўндан ортик
мувашшах – ғазаллар яратган.

Ҳ.Ҳ. Ниёзийнинг «Девони
Ниҳоний» сида ғазал ва мухаммаслардан
ташқари ғазал шаклида ёзилган бир қанча
мувашшахлар, мусалласотлар (учликлар),
маснавий-саломномалар (шеърый
мактублар) ҳам бор. Ҳамза лирикасини
текширган олимлар ҳам «Девони
Ниҳоний»даги ғазалларни таҳлил қилиш
билан чекланганлар. Унинг ғазалдан бошқа
шеърый жанрларда ёзган асарлари четда
қолган. Профессор Р.Орзибековнинг
«Ўзбек шеърлятида сирли-синкретик жанр
ва шакллар» рисоласида биринчи бор
шоирнинг мувашшахлар ҳам ёзганлиги
айтилиб, унинг иккита ғазал-мувашшахи
хусусида фикрлар баён этилади. Бизнинг
изланишларимизга кўра Ҳамзанинг
«Девон»ида саккизта мувашшахи бор.
Демак, шоир бу жанрда ҳам ўз яқин
ўтмишдошлари бўлмиш Муқимий, Фуркат,
Завқийларнинг мувашшах шеърлар ёзиш
соҳасидаги тажриба ва анъаналарини
давом эттирган. Унинг Раҳимхон исмига
ёзилган

Раҳми йўқ, эй бевафо дилбар,
билмайсан ҳануз,

Қоматингга бўлмишам хуштор,
билмайсан ҳануз-

матласи билан бошланувчи етти байтли
ғазалида ошиқона хис - туйғулар,
махбубанинг висолида азоб чекаётган
ошиқнинг дардлари ифодаланаётгандек.
Шеър ғазал шаклида ёзилган, ғазалга хос
поэтик белгиларга - матлаъ ва мактаъ
байтларига эга. Шеър мактасида шоирнинг
тахаллуси ҳам берилган, худди ғазалларда
бўладигандек яқка қофия тартибига эга. (а
а, ба, ва, га, да). Лекин ғазал байтларининг
биринчи тоқ, мисраларининг биринчи
харфларини (Р, Ҳ, Е, М, Х, О, Н) араб
алифбоси шаклида бир-бирига қўшсак
«Раҳимхон» исми келиб чиқади.

Раҳимхон деган киши Ҳамзанинг
ёшликдаги дўстларидан бўлган. Ҳамза чет
эл саёхатларида бўлганида бу дўстига
мактуб йўллаган экан. Бу фактни
ҳамзашунос олимларимиз аниқлаганлар.

Девондаги бир мувашшах - ғазал
Алишер Навоийнинг машҳур «мубтало
бўлдим санго» ғазали вазни ва услубида
ёзилгандир. Бу ғазал - мувашшахда Ҳамза
Навоий ғазалига тақлид қилади. Ўз
шеърида Мирзаҳамидхон деган шахсни
дилбар, маъшуқа сифатида таърифлайди.
Худди унга ошиқ бўлиб қолган маъшукдай
хасрат-надомат қилади. Шеър катта
ҳажмда - 13 байт.

Умуман айтиш керакки, мувашшах
шеърлар кўпроқ эркак кишининг номига
бағишланарди. Худди уни маъшуқа ўрни
ва киефасида мадҳ этиш, гўзаллигини
ажойиб ташбеҳлар билан ифодалаш
мувашшах мазмунига хос хусусиятлардан
биридир. Лекин бу ҳол бир анъана бўлган.
Аслида эса шоирга яқин кишига
бағишланган, унга бўлган дўстлик -
биродарлик ҳислари тасвирланган. Навоий
ғазали изидан бориб ёзган ғазал-
мувашшахдан парчалар келтирамиз.

Бир кўриб ул кун жамолинг
мубтало бўлдум санго,

Андалибдек фурқатингда пурнаво
бўлдум санго.

Ёш окиб икки кўзимдин Нухни
тўфонидек,

Нолаи дилсўз ила хаддин фано
бўлдум санго.

Раҳм қилмайсан на деб ман хастани
бечорага,

Ман сани деб минг балога ошно
бўлдум, санго...

Заррае инсоф кил, васлингдин эҳсон
айлагил,

Мисли мажнундек эшикларга гадо
бўлдум санго.

Номи харфинг хар бирига кисса
холим дарх этуб,

Не деган ўлсам Нихоний, хоказо
бўлдум санго.

Бизнинг назаримизда ушбу мувашшахнинг матлаъ байтидаги биринчи мисра бошидаги «Б» эмас «М» харфи билан бошланса керак. Чунки ўзбекларда «Бирзаҳамид» деган исм йўқ, балки «Мирзаҳамид» бор. Нашрда шундай хато ўтган ёки шу мисра нотўғри ўқилган бўлиши мумкин. Худди Муқимий ижодида «Адолхоним» номига ёзилган мувашшах учраганидек Нихоний девонида ҳам аёл кишилар номига бағишланган мувашшахлар йўқ эмас. «Дилбархон» исмига ёзилган мувашшах шундай. Ўқувчи уни мувашшах хусусиятига эга, унинг белгилари бор исм яширинган деб ўйламаса худди ёрнинг васлига бағишланган шеърдек қабул қилиш мумкин. Аслида ундан мувашшахдан ном чиқариш қоидага кўра ҳар бир байтнинг биринчи мисралари бош харфларидан Дилбархон исми чиқади. Шеър етти байтли ғазал шаклида ёзилган, «Хараж» сўзи радиф бўлиб келади. Шоир мувашшахнинг сўнгги байтида «Дилбархон»нинг номи харфини шеърда ифодаланганлигига китобхон эътиборини қаратган. Умуман барча мувашшах шеърларда унинг мувашшах эканлигига ишора қилинади. Бу хусусият мувашшах шеърларнинг жанр белгиларидан биридир.

Албатта, мазкур ғазал-мувашшахда яхши ташбеҳлар бўлса-да уни бадий жихатдан жуда гўзал, оригинал асар дейиш

қийин. Чунки шеърнинг вазни, услуби, баъзи сўз ва ибораларнинг ўхшашлиги жихатидан Муқимийнинг «Рози дил айтай десам улфат қилолмай доғман» мисрали ғазалига таклидан ёзилган. Шунинг учун Ҳамзанинг девондаги кўп шеърлари, шу жумладан, баъзи мувашшахлари шоирнинг классиклар меросини ўрганиш, ўзлаштириш, уларга эргашиб, таклид қилиб юрган кезларининг маҳсулидир. Нихоний мувашшахлари ичида

Лола янглиғ оразини бир кўриб тасвирда,

Мубтало ўлмоқдигим ёзмиш экан тақдирда -
матлам билан бошланиб, мактаи

Номи харфини Нихон этмоқдин улдур хавфлар,

Кўрса ногаҳ кўрмасин қаҳри келуб таҳкирда -
деб тугалланувчи ғазал-мувашшах Лутфуллахон исмига ёзилган. Ўрни келганда эслатиб ўтмоқлик лозимки, бу ғазал - мувашшах Фуркатнинг

«Бир камар сиймони кўрдум балдаи Кашмирда»
деб бошланувчи ишқий ғазали таъсирида майдонга келган. Фуркат ғазали ҳам, Ҳамза мувашшаҳи ҳам арузнинг рамал баҳри тармоқларидан «рамали мусаммани маҳзуб» вазнида ёзилгандир. Фуркатда ҳам, Ҳамзада ҳам "тасвирда, тақдирда, занжирда, тасхирда, таҳрирда, таҳкирда" каби сўзлар ҳар байт охирида қофия сифатида ишлатилади. Байтлар сони ҳам Фуркат ғазалига тенглашади.

Ҳ.Ҳ.Ниёзий Фуркат асарлари билан фахрланди, унга эргашиб, ундан таъсирланиб фуркатона асарлар яратди. У Фуркат маърифатпарварлигига хос илғор жихатларни замон талабларидан келиб чиқиб тараққий эттирди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ҳожиаҳмедов А. Шеърини санъатлар ва мумтоз қофия . – Тошкент : “ Шарк” нашриёти , 1998 .
2. Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услублар ранг – баранглиги . –Тошкент : Фан, 1983 .
- 3 . Қаюмов А. Шоир Фуркат. Эссе . “ Шарк юлдузи” . 1986 й. 4-5 ; 1989 й . 5-6 сонлари .

Каримова С. Традиции Фурката в творчестве Хамзы. В статье рассмотрены вопросы продолжателей традиции Фурката, гордившихся и творивших фуркатовские произведения под влиянием творчества великого поэта в начале XX века. В частности, анализированы и научно доказаны произведения Хамзы, написанные вслед за Фуркатом более десятка поэтических произведений в жанре мувашишах-газелей.

Karimova S. Furqat's traditions in Hamza's works. The article explains that Hamza, the poet of the beginning of the 20th century, was proud of Furqat's works and followed his way, was deeply impressed and created works as Furqat. Particularly, it was proved and analyzed that at the beginning of his creative work Hamza followed Furqat's *muwashshahs* (lyric poems) and wrote tens of *muwashshahs* – gazelles under the penname Nihoniy.